

Janusz Nekanda-Trepka

Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego Pomorza Zachodniego w Szczecinie

---

Ochrona Zabytków 55/1 (216), 93-96

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

REGIONALNY OŚRODEK STUDIÓW I OCHRONY ŚRODOWISKA KULTUROWEGO POMORZA ZACHODNIEGO W SZCZECINIE

Oddział ODZ w Szczecinie został powołany 1 lipca 1991 r. Bezpośrednią przyczyną zaproponowania mi organizacji i objęcia kierownictwa Ośrodka było doświadczenie, jakie zdobyłem kierując przez kilka lat pracami zespołu autorskiego problemu badawczego MKiS „Synteza wartości kulturowych przestrzeni państwa polskiego” na terenie Pomorza Zachodniego. Materiały zebrane w trakcie prac nad syntezą i metody badawcze, wypracowane w pierwszych etapach opracowania, stały się podstawą merytorycznej pracy Ośrodka. Granice prowincji historycznych, które zostały wytyczone w ramach tego opracowania, stały się granicami obszaru zainteresowania Ośrodka. Pierwszym zadaniem było skompletowanie kadry, która mogłaby opracowywać zagadnienia ochrony zabytków na obszarze całego regionu. Poszukiwanie specjalistów ograniczało się tym samym do byłych pracowników likwidowanych wówczas pracowni naukowych oddziału szczecińskiego PKZ.

Zapotrzebowanie na studia regionalne nie było jeszcze w tym czasie powszechne, ale już wówczas można było przewidywać, że problematyka ochrony krajobrazu kulturowego nie będzie wyłącznie zadaniem służb konserwatorskich, że nowe samorządy będą musiały zająć się planistycznymi aspektami ochrony przyrody i ochrony zabytków. Prawie zupełny brak opracowań fizjonomii krajobrazu i ochrony tożsamości kulturowej w planach zagospodarowania przestrzennego województw, których całość lub część znalazła się w granicach prowincji historycznej „Pomorze Zachodnie”, stanowił bardzo ambitne wyzwanie. Budowa nowej struktury samorządowej, w której brałem udział jako radny, i ważność planowania miejscowego, którym zajmowałem się równoległe z budową Ośrodka, skierowała wysiłki organizacyjne na te właśnie obszary aktywności. Chcieliśmy pobudzić zainteresowanie służb konserwatorskich, w których nadal obowiązywał tradycyjny model ochrony obiektowej wywodzącej się z XIX-wiecznej doktryny „miłośników starożytności”, problemami ochrony obszarowej.

Głównym poligonem dla naszych działań stał się naturalnie Szczecin, co w konsekwencji doprowadziło do podpisania z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków porozumienia o przejęciu jego kompetencji na terenie administracyjnym miasta Szczecina. Było to uzasadnione istniejącą do wiosny 1991 r. wieloletnią współpracą Pracowni Badań Architektury i Urbanistyki PKZ z WKZ w Szczecinie, który w 1979 r. zlecił pierwsze kompleksowe opracowanie inwentaryzacji i studium urbanistyczno-konserwatorskiego, a następnie przekazał do Pracowni Badań Architektury i Urbanistyki PKZ sprawy nadzoru konserwatorskiego nad obszarami zabytkowymi, których ochronę wpro-

wadzono na podstawie naszych studiów i wytycznych do planu zagospodarowania przestrzennego w 1986 r. W Ośrodku znalazły się „zabezpieczone” dokumenty PKZ z tego okresu, co umożliwiło prostą kontynuację prac nadzoru konserwatorskiego na terenie miasta przez Regionalny Ośrodek. Po uzyskaniu koniecznych zgód, podpisane w październiku 1991 r. porozumienie pozwoliło na powołanie Miejskiego Konserwatora Zabytków w strukturze ODZ — funkcję tę objął arch. Zbigniew Becker, który od 1981 r. zajmował się tą problematyką w PBAU. Istotną innowacją nadzoru prowadzonego przez urbanistów-zabytkoznawców było poświęcanie równej wagi zarówno ochronie krajobrazu kulturowego, jak i jego kształtowaniu. Z jednakowym zaangażowaniem zajęliśmy się obiektami istniejącymi i ich otoczeniem, jak i budową nowej architektury plombowej oraz ochroną i odbudową prawie nieczytelnej historycznej kompozycji urbanistycznej na terenach zdegradowanych. Najważniejszym osiągnięciem ówczesnej administracji konserwatorskiej WKZ i PBAU, a następnie MKZ, była animacja odbudowy całkowicie zniszczonego, w warstwie nadziemnej, szczecińskiego Podzamcza. Efekt jest obecnie w pełni widoczny w postaci „nowego Starego Miasta”, wobec którego nikt obecnie nie przechodzi obojętnie. Oczywiście bez sukcesu elbląskiego byłoby to niemożliwe, ale też bez Podzamcza nie powstałaby „Starówka” kołobrzeska i kolejne odbudowy podjęte w Kostrzynie, Stargardzie i Drezdenku.

Sukcesy w popularyzacji ochrony struktur zabytkowych i powszechna akceptacja programów rewitalizacji i rewitalizacji śródmieścia Szczecina oraz niewielkie zastrzeżenia do objęcia ochroną dawnych wsi, włączonych w XX w. w granice miasta, uspiły moją czujność i w ferworze optymizmu zaproponowałem wojewodom na terenie Pomorza zwiększenie udziału samorządów w ochronie konserwatorskiej. Wywołało to natychmiastową reakcję Tadeusza Zielniewicza, wówczas Generalnego Konserwatora Zabytków, który nakłonił Dyrektora ODZ do wystosowania „zwolnienia z obowiązków dyrektora Oddziału Szczecińskiego” oraz do zerwania przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie zawartego porozumienia. Wypowiedzenie okazało się nieskuteczne z uwagi na mój immunitet radnego, ale porozumienie zostało wypowiedziane i od 1993 r., do pracy w urzędzie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie została skierowana pani architekt Beata Makowska, specjalista ds. nadzoru konserwatorskiego w Regionalnym Ośrodku, najbliższa współpracowniczka Zbyszka Beckera, by kontynuować prace nad ochroną miasta w strukturze PSOZ. Konflikty zostały zażegnane i do dnia dzisiejszego Ośrodek i WKZ prowadzą uzgodnioną i konse-

kwentną politykę, tyle że w 1998 r. zrealizowano mój dawny pomysł powołując w strukturze samorządowej Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków. Architekt Zbigniew Becker po odejściu z Ośrodka w 1993 r. zajął się sprawami renowacji struktur historycznych Szczecina i utworzył zespół renowacji miasta, początkowo przy Architektce Miasta Szczecina, a następnie jako samodzielną instytucję koordynującą komunalne i komercyjne programy renowacyjne.

Opracowane do 1993 r. przy bezpośrednim udziale Regionalnego Ośrodka, studia historyczno-urbanistyczne dla dzielnic Szczecina, do planu ogólnego miasta oraz utworzenie stanowiska Głównego Projektanta Planu ds. Ochrony Dóbr Kultury, na którym pozostają do dziś, zapewnia należyte przełożenie problematyki konserwatorskiej na prawo lokalne, z powszechną, jak mi się wydaje, akceptacją.

Obok wątku szczecińskiego, którego doświadczenia nie mogą być niedocenione, Ośrodek zajmował się problematyką ewidencji zasobu zabytkowego i krajobrazowego na terenie prowincji historycznej Pomorze Zachodnie, wykorzystywaną w planowaniu regionalnym. Po zakończeniu prac nad „Syntezą wartości kulturowych Pomorza Zachodniego” z dosyć dużą łatwością zrealizowaliśmy w 1993 r. „Raport o stanie ochrony dóbr kultury” na terenie Pomorza Zachodniego, tym razem w podziale na województwa. Kolejne prace regionalne to operat ochrony dóbr kultury do studium zagospodarowania przestrzennego województwa słupskiego, a następnie seria studiów w ramach V Programu Resortowego Ministerstwa Kultury i Sztuki — ochrona zabytkowego krajobrazu kulturowego województw: gorzowskiego, słupskiego, koszalińskiego i, zakończonego dopiero w ubiegłym roku, szczecińskiego. Opracowania wojewódzkie, skupiając się na zagadnieniach wartości kulturowych i fizjonomicznych w połączeniu z dorobkiem „Syntezy” pozwalały na ewolucyjne dojrzewanie zespołu do zrozumienia problemów polityki ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego, realizowanych przez autonomiczne samorządy nadzorowane jedynie przez SOZ. Ta odmienna optyka bardzo powoli wkracza w praktykę konserwatorską, której kolejną fazą są opracowania operatów ochrony i kształtowania krajobrazu kulturowego na poziomie gmin w opracowaniach realizowanych do studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin. Początkowo operaty konserwatorskie robione były w ramach współpracy z pracownikami urbanistycznymi, a ostatnio są tematem zleceń bezpośrednich z gmin pomorskich. Zrealizowaliśmy opracowania dla gmin: ziemskiej kołobrzeszkiej, Gościna, Połczyna-Zdroju, Sławoborza i Malechowa. Obecnie opracowujemy studium dla gminy Węgorzyno i oczekujemy na kolejne zlecenia z Grzmiącej i Tychowa.

Nie bez znaczenia dla dojrzewania metody opracowywania studiów ochrony krajobrazu kulturowego by-

ło doświadczenie, jakie zdobyłem przy pracy nad projektem planu ochrony Drawskiego Parku Krajobrazowego. Metoda opracowania i problemy konserwatorskie w pracach nad sporządzaniem planu ochrony DPK zostały opublikowane w toruńskim „Przeglądzie Regionalnym” w 1998 r. Bardzo istotnym elementem wzbogacającym opracowania ochrony krajobrazu kulturowego było pozyskanie do pracy w Regionalnym Ośrodku mgr Eugeniusza Wilgockiego, archeologa specjalizującego się w badaniach archeologicznych miast, ale także interesującego się problematyką syntezy wartości dziedzictwa archeologicznego. Połączenie ochrony dziedzictwa archeologicznego z obszarową ochroną pozostałych wartości tworzy kompletny obraz przestrzeni i umożliwia jednolitą politykę ochronną, możliwą do zapisania w prawie miejscowym.

Po dziesięciu latach pracy, stosunkowo mały zespół może z powodzeniem samodzielnie analizować kompleksowo wszystkie aspekty krajobrazu. W naszym zespole ustabilizował się następujący podział: krajobrazem geograficzno-przyrodniczym zajmuje się mgr Małgorzata Walkiewicz, zagadnienia historii i krajobraz architektoniczny należy do mgr Kazimiery Kalitki-Skwirzyńskiej, problematyką fizjonomii i wartości architektonicznych zajmuje się dr inż. arch. Beata Markowska, ochroną dziedzictwa archeologicznego — wspomniany mgr Eugeniusz Wilgocki. Mamy też w zespole czynnego badacza architektury mgr inż. arch. Henryka Kustosza oraz od niedawna specjalistę do spraw „archeologii przemysłowej” — mgr inż. Tadeusza Prajzenda. Sprawami zabytków ruchomych zajmuje się współpracująca z Ośrodkiem od września 2000 r. nasza była pracownica dr Janina Kochanowska, która nadal koordynuje prace nad badaniem strat dziedzictwa pomorskiego w okresie II wojny światowej. Zespół z powodzeniem realizuje zapotrzebowanie na prace eksperckie dla administracji lokalnej i centralnej — opinie dla GKZ, opracowania ewidencyjne z uwagi na wysokie koszty wyjazdów ograniczamy do miasta Szczecina i gmin, które podejmą się co najmniej częściowego zwrotu kosztów.

Doświadczenia z opracowywania „Syntezy”, „Raportu” i kolejnych studiów województw, jako problematyki bliższej geografii kultury niż klasycznego konserwatorstwa, wymagały budowy własnego zaplecza naukowo-badawczego w postaci biblioteki i archiwum. Od początku zdawałem sobie sprawę z konieczności posiadania archiwum konserwatorskiego, podobnego do archiwów WKZ-ów działających w poszczególnych województwach. Szansą na powstanie profesjonalnego zasobu archiwalnego było przejęcie archiwum rozwiązanego oddziału szczecińskiego PP PKZ, którego obszar działania z grubsza pokrywał się z obszarem historycznego Pomorza i Nowej Marchii. Pozyskanie w 1995 r. archiwum, w wyniku porozumienia pomiędzy ówczesnym wiceministrem prof. Tadeuszem Polakiem a Zarządem PP PKZ i Dyrekcją Naczel-

na Archiwów Państwowych stało się bazą dla zaplecza badawczego Regionalnego Ośrodka. Obecnie kontynuujemy z powodzeniem misję, jaką do 1991 r. spełniały pracownie naukowe PKZ.

Nasze archiwum złożone jest z dwóch zasobów — dokumentacji architektoniczno-budowlanej, archeologicznej, historycznej, etnograficznej i urbanistycznej, znajdujących się w siedzibie Ośrodka w Szczecinie i Gorzowie Wlkp., oraz archiwum fotograficznego, które jest przechowywane i obsługiwane przez sprywatyzowaną pracownię fotograficzną PKZ, Grzegorza Soleckiego, sąsiadującą z pomieszczeniami Ośrodka w Zamku Szczecińskim. Biblioteką i archiwum zakładowym oraz archiwum przejętym po PKZ, w siedzibie Ośrodka w Szczecinie zajmuje się pani Aleksandra Adamczyk — konserwator manualny po kursie archiwalnym, która w 1998 r. zastąpiła odchodzącą na emeryturę panią Barbarę Stefańską. Archiwum w Gorzowie prowadzi mgr inż. arch. Henryk Kustos, który po rozwiązaniu PKZ opiekował się archiwum do 1995 r.

Zasób archiwum stale się powiększa, do Ośrodka zwracane są rozproszone dokumentacje PKZ-owskie, otrzymaliśmy także archiwum pracowni fotogrametrii OPGK, gromadzimy kopie bieżących opracowań konserwatorskich realizowanych przez gminy i na zlecenie Służby Ochrony Zabytków. Znaczny udział mają materiały archiwalne z realizacji prac własnych pracowników Ośrodka oraz osób współpracujących. Posiadamy kopie dysertacji doktorskich wykonywanych przy naszej pomocy na Politechnice Szczecińskiej i Uniwersytecie Szczecińskim, a ostatnio duży zbiór materiałów zgromadziła p. Beata Makowska opracowując swoją pracę doktorską na Politechnice Warszawskiej.

Duży zbiór stanowią opracowania dotyczące strat wojennych, realizowane na zlecenie Pełnomocnika ds. Polskiego Dziedzictwa Zagranicą. Materiał ten pozwolił nam na zorganizowanie wystawy strat pomorskiej sztuki sakralnej i jej ekspozycję na Zamku w Szczecinie, a następnie w kościele św. Trójcy w Szczecinie. Wystawa będzie także eksponowana w Muzeum w Słupsku i innych ośrodkach lokalnych. Prowadzone są starania o ekspozycje wystawy na terenie Niemiec oraz wydania dwujęzycznego katalogu. Problemem strat sztuki na zlecenie Ośrodka zajmował się na początku lat dziewięćdziesiątych dr Ryszard Rogosz, a od 1994 r. prowadzi koordynację opracowań dr Janina Kochanowska, która jest autorem wspomnianej wystawy.

Ważną pozycją w upowszechnianiu idei ochrony dziedzictwa pomorskiego jest udział Ośrodka w organizacji Europejskich Dni Dziedzictwa, organizowanych początkowo przez nas samodzielnie, a od trzech lat na prawach instytucji wspomagającej. Pierwszą imprezą były obchody Dni poświęcone kulturze cystersów na Pomorzu, z centralną imprezą w dawnym klasztorze w Kołbaczu. Za organizację tych obchodów Ośrodek otrzymał nagrodę Fundacji Króla Baudouina, z której środków wydano materiały z seminarium cy-

sterskiego pt. *Dziedzictwo kulturowe cystersów na Pomorzu*. W następnych latach zorganizowano Dni poświęcone następującym zagadnieniom:

W 1995 r. — kulturze rzeki Odry i krajobrazowi miast. Centralnym punktem obchodów było otwarcie dla zwiedzających badań archeologicznych na terenie odbudowy szczecińskiego Podzamcza. Równolegle obchody odbyły się w Kostrzynie, a ich atrakcją było udostępnienie dla zwiedzających ruin twierdzy.

W 1996 r. — tematem była idea odbudowy miast pomorskich: Szczecina, Kołobrzegu i Kostrzyna, zorganizowane w zabytkowym zamku w Pęzinie.

W 1997 r. obchody poświęcono promocji zabytków Morynia i terenu Cedyńskiego Parku Krajobrazowego.

Od 1998 r. współorganizowaliśmy obchody 750-lecia Marianowa.

W 2001 r. we współpracy z Akademią Europejską Kulice-Kültz zorganizowaliśmy wycieczkę studialną w ramach programu „Powiatowe i gminne muzea regionalne na Pomorzu Zachodnim”. Program ten, rozpoczęty w 2000 r. rozpoznaniem możliwości powołania i organizacji izb regionalno-turystycznych oraz muzeów regionalnych, wspomagany przez Generalnego Konserwatora Zabytków, zakończył się opracowaniem i opublikowaniem informatora, zawierającego podstawowe informacje o uwarunkowaniach i możliwościach ochrony zabytków architektury i gromadzeniu kolekcji regionalnych w powiatach i gminach. Seminarium dla pracowników samorządowych, planowane na wrzesień br., z braku środków zostało odwołane, jedyną możliwością kontynuacji programu pozostała organizacja Dni Dziedzictwa Europejskiego w układzie transgranicznym i zorganizowanie wycieczki po małych muzeach po obu stronach granicy, z dwoma wykładami specjalistycznymi w czasie jej trwania. Ideą przewodnią programu jest doprowadzenie do powstania związku gmin, prowadzących lub chcących prowadzić małe muzea, którego celem jest powstanie sieci muzeów na terenie województwa, zapewnienia współpracy i racjonalizacji ich działania.

Przez 10 lat działania Regionalnego Ośrodka pracowały w nim 23 osoby, obecnie na 7 etatach jest zatrudnionych 9 osób. Ośrodek ma zapewnioną obsługę księgową poprzez zlecenie do biura rachunkowego, prowadzonego przez wieloletnią księgową Ośrodka p. Dorotę Radecką-Mikulicz. Pierwszym kierownikiem biura Ośrodka była p. Krystyna Herman, po której od 1994 r. kieruje biurem Ośrodka p. Barbara Wrzos. Zatrudniliśmy też czasowo prawnika p. mgr Alinę Wilgocką, fotografa p. Jolantę Bukowską oraz kilku historyków sztuki i architektów: nie wymienianego dotąd pierwszego pracownika merytorycznego mgr. Rafała Makalę, dr. arch. Piotra Fiuka i arch. Dorotę Szumińską. Corocznie w Ośrodku odbywają praktyki studenci Politechniki Szczecińskiej. Bierzymy czynny udział w seminariach i sesjach naukowych, od czasu do czasu ukazują się nasze skromne publikacje.

Ośrodek pomimo nielicznej obsady ma dwa działy — Dział Gromadzenia i Udostępniania Zbiorów, którym kieruje mgr Małgorzata Walkiewicz oraz Dział Doradztwa, Konsultacji i Kontaktów Regionalnych, kierowany przez mgr Kazimierę Kalitę-Skwirzyńską. Siedziba Ośrodka mieści się nadal w Zamku Książąt Pomorskich — zajmujemy obecnie 4 pokoje biurowe i 5 pomieszczeń magazynowych. Ze względu na skromne warunki lokalowe i sprzętowe zastosowano system tzw. gorących biur, czyli pracę w systemie nielimitowanego czasu pracy — układ zadaniowy, wykorzystujący możliwość pracy w domu, archiwach i bibliotekach. Stały dyżur w wyznaczonych godzinach obowiązuje kierownika biura i obsługę archiwum. Podstawowym problemem pracy Ośrodka jest systematycznie zmniejszana pula środków finansowych na działalność podstawową. Niedoinwestowanie szczególnie bolesne jest w obsłudze informatycznej. Nieszczęśliwy wybór platformy informatycznej firmy Apple Computer, jako struktury sieciowej nie pozwala, z uwagi na koszty, na rozbudowę i modernizację sprzętu. Mamy już prawie zabytkowy sprzęt i oprogramowanie na większości stanowisk, a zakupione później komputery PC nie współpracują z aplikacjami i starymi urządzeniami Mackintosh. Brak od początku środków na budowę baz danych, wadliwa aplikacja SISK, jego „idealistyczna” koncepcja i brak jednostki centralnej powoduje zupełny brak współpracy na tej platformie. Pomimo to technologie informatyczne i powiązanie z internetem są podstawowym narzędziem Ośrodka. Co prawda

z braku środków nie skonstruowaliśmy do końca naszej strony www i w tym roku zrezygnowaliśmy z dzierżawy domeny na serwerze, ale nadal utrzymujemy adres internetowy. Brak środków na specjalistyczne oprogramowanie i modernizację posiadanego oprogramowania znacznie ogranicza możliwości produkcyjne Ośrodka, z konieczności korzystamy więc ze sprzętu i oprogramowania w firmach zaprzyjaźnionych, używając naszego sprzętu jako inteligentnych maszyn do pisania. W ten sposób powstaje większość naszych opracowań, baz danych i map komputerowych, których obsługa na terenie Ośrodka jest z konieczności ograniczona.

Brak środków na działalność ogranicza ruchliwość pracowników i powoduje trudności w zdobywaniu aktualnych danych o stanie krajobrazu kulturowego. Realizacja zleceń zewnętrznych jest tu jedyną formą kontaktu z terenem. Dobra współpraca z WKZ umożliwia nam korzystanie z transportu WKZ przy opracowywaniu opinii dla GKZ, jednak badania własne musimy realizować beskosztowo.

Niezależnie od trudności, których charakter jest obiektywny, zarówno ja jak i moi pracownicy jesteśmy pełni optymizmu i staramy się możliwie dobrze wypełniać swe obowiązki, ciesząc się z sukcesów i martwiąc porażkami. Środowisko konserwatorskie Szczecina i województwa ma z nas korzyści, docenia nasz wkład w badania nad kulturą Pomorza i jest dumne z naszej 10-letniej obecności na tym terenie.

Janusz Nekanda-Trepka
Dyrektor Regionalnego Ośrodka Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego
Pomorza Zachodniego w Szczecinie